

celebreret festen. I »Berlingske politiske og Avertissements Tidende for Løverdagen d. 14. August 1847« fejres hædersmanden Hans Christian Ørsted med et anonymt digt, der ikke røber større skjaldeevne. »Fædrelandet«, »Kjøbenhavnsposten« og »Flyveposten« nævner slet ikke begivenheden.

At udfinde, i hvilken lejlighed i Vestergade nær Gl. Torv festen blev holdt, må overlades den mere topografisk kyndige. H. C. Ørsted boede på dette tidspunkt i Studiestræde 6, Anders Sandøe Gl. Torv 18, Oehlenschläger Ny Kongensgade 1. Men da den oehlenschlägerske familie tidligere i et halvt decennium havde haft tilhuse i Garvergaarden, Vestergade 10, kan den mulighed ikke helt afvises, at man havde lejet lokale her.

Hvorledes går det nu til, at et sådant digt af en berømt digter til hans berømte ven forbliver ukendt i 118 år? Digteren havde netop i affattelsesåret sluttet udgivelsen af sine samlede digte i 4 bind. Næste udgivelse fandt først sted efter hans død. Naturligvis havde han efter sædvane kunnet lade et enkelttryk fremstille, men han har, som han selv antyder, fundet indholdet for privat. Måske har han afleveret sin eneste renskrift, mens kladden er forkommet. Renskriften har da henligget i familien Ørsteds gemmer, hvorfra den først nu efter gentagen arv er sluppet løs og havnet i min besiddelse.

At digtet skulle kaste nyt lys over de to venners forhold, var ikke at vente. Alligevel må dets fremkomst hilses med glæde, da det udfylder en tom plads, der længe forekom gådefuld.

Povl Ingerslev-Jensen.

PUBLIKATIONER FRA UDVALGET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL LANDBEFOLKNINGENS HISTORIE

Ved et møde den 12. august 1952 nedsattes et udvalg, som fik det lange og noget besværlige navn: Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. Det fik som overbygning et præsidium af repræsentanter for de videnskabelige institutioner, de politiske partier og landbrugets organisationer, mens selve udvalget blev karakteriseret som et arbejdsfællesskab, der kun skulle bestå af aktive medlemmer. Disse aktive var og er en kreds af overvejende yngre forskere: historikere, etnologer, filologer og retshistorikere. Udvalgets første formand og drivende kraft i starten var her – som i så mange andre store fællesforetagender – den dynamiske Johan Hvidtfeldt.

Som det fremgår af udvalgets navn har det til opgave at virke for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. Fra første færd koncentrerede man sig om at få udgivet nogle udvalgte rækker af tingbøger fra 1600-årene, men mange andre ting stod på den tidligste ønskeseddel: indberetninger om landbrugets tilstand og bøndernes kår før, under og efter reformatiden i 1700-årene, Sjællands stifts landebog fra 1567, jordebøger fra 1600-årene, udvalgte eksempler på markbøger fra Christian V.s matrikel, landstingenes skøde- og pantebøger og de ældste landstingsdombøger. Hertil er gennem årene føjet endnu en lang række ønsker, hvoraf mange, som det vil fremgå af det følgende, allerede er blevet helt eller delvis opfyldt.

I statutterne fra 1952 var indføjet en »begravelsesparagraf«, som gik ud på, at

udvalget skulle opløses, hvis det ikke inden 1. sept. 1955 var kommet igang med udgivelsesarbejdet. Denne paragraf kom dog heldigvis ikke til anvendelse. I løbet af 1954 forelå de første hefter af tingbøgerne, og udvalgets medlemmer kan nu med stolthed betragte den imponerende række publikationer, som er resultatet af de første 12 års virke:

Ældre danske tingbøger

Herlufsholm birks tingbog 1616-19, 1630-33 (Udgiver: Karen Marie Olsen, tilsyn: C. Rise Hansen) 2 bd. 1954-59.

Aasum herreds tingbog 1640-48 (Udgivere: Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup, tilsyn: Chr. Lisse) 3 bd. + register. 1956-62.

Skast herreds tingbog 1636-40 (Udgiver: Poul Rasmussen, tilsyn: C. Rise Hansen og Johan Hvidtfeldt). Heraf udkommet 1636, 1637, 1638 og 1639; 1640 under udsendelse i hefter.

Sokkelund herreds tingbog 1621-22, 1625-37 (Udgivere: Ole Karup Pedersen og Karen Marie Olsen, tilsyn: C. Rise Hansen). Heraf udkommet 1621-22, 1625-28 samt 1628-30; 1630-32 under udsendelse i hefter.

Kilder til kirke- og præstegodsets historie

Sjællands stifts landebog 1567 (Udgiver: Svend Gissel, tilsyn: Kr. Hald) 1956.

Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 (Udgiver: Poul Rasmussen, tilsyn: Troels Dahlerup) 1960.

Lensregnskaber og lensjordebøger

Silkeborg lens jordebog 1586 (Udgiver: Poul Rasmussen, tilsyn: Knud Prange) 1964.

Adelige jordebøger

Jacob Ulfelds jordebog 1588 (Udgiver: Svend Gissel, tilsyn: Aksel E. Christensen) 1964.

Ældre danske kirkebøger

Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731 (Udgiver: Ole Højrup, tilsyn: Sigurd Jensen) I. 1963.

Præsteindberetninger

Præsteindberetninger om fæstegodset m.v. i Vendelbo stift 1568 og 1599 (Udgiver: C. Rise Hansen, tilsyn: Karen Marie Olsen) 1964.

Landbohistoriske skrifter

1. Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. 1957.

Bol og by. Meddelelser fra Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. (Redaktør: Jens Holmgaard)

1. Gunnar Olsen: Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår. 1956.

2. Poul Rasmussen: De regelbundne landskifter, deres beskrivelse og deres bestemmelse. 1962.

3. Jens Holmgaard: Indberetninger om kornavlén i Danmark 1778 og forslag til dens forbedring. 1962.
4. Tingbogsstudier (med bidrag af Troels Dahlerup, C. Rise Hansen, Poul Meyer, Holger Rasmussen og John Kousgård Sørensen) 1963.
5. Landbohistoriske afhandlinger (med bidrag af Svend Gissel, Knud Prange, Holger Rasmussen og Ole Widding) 1964.

Som nævnt var udgivelsen af nogle af de ældre danske tingbøger placeret som det nye udgiverselskabs primære opgave, og det er da også tingbøgerne, der fylder mest i den lange publikationsrække. I foråret 1965 havde tingbogsudgaverne passeret de første halvferde tusinde sider, og flere bind er stadig under løbende udsendelse i hefter. Man startede med tre af de mest givtige og bedst bevarede tingbøger, udvalgt således at man fik en jysk, en fynsk og en sjællandsk repræsentant. Hertil kom imidlertid på et tidligt tidspunkt endnu en sjællandsk tingbog, den fra Sokkelund herred. Dette herred består nu for størstedelen af Københavns hastigt voksende forstadskommuner, og der var her mulighed for en finansiering af udgaven på lokal basis. Dette særlige forhold er dog ikke Sokkelund-tingbogens eneste adkomst til at blive udgivet. Der er bevaret en lang, fyldig række tingbøger fra det meste af 1600-årene, og de giver bl. a. et spændende billede af vekselvirkningen mellem hovedstaden og oplandet.

Udgivelsen af tingbøgerne – såvelsom af de øvrige landbohistoriske kilder – er organiseret således, at der til hver udgiver er knyttet en tilsynsførende, hvis navn står på titelbladet som medgarant for kvaliteten. Teksten gengives bogstavret med enkelte klart definerede modifikationer, og der anvendes moderne tegnsætning. I de hidtil udgivne bind er teksten gengivet in extenso, men det var oprindeligt planen, at man ved de følgende udgaver skulle søge frem til en acceptabel form for forkortelse af teksten. Ønsket herom er meget forståeligt, for det er klart, at man efter de hidtil praktiserede principper blot vil kunne overkomme at udgive en forsvindende lille brøkdel af de bevarede ældre tingbøger inden for en overskuelig fremtid. Den lange række bind, som indtil nu er fremlagt, omfatter jo blot fire retskredse med indførsler fra 4–9 år. En beskæring af teksten lader sig dog næppe løse på tilfredsstillende måde, hvis man skal tage hensyn til alle interesserede parter. Måske kunne landbrugs- og kulturhistorikere nå til enighed om at stryge visse stående formler, men det er næppe sandsynligt, at retshistorikere og filologer, som søger helt andre oplysninger i tingbøgerne, vil kunne godkende denne fremgangsmåde.

Den bedste løsning vil da nok være at lade arbejdet fortsætte efter de allerede afstukne linjer og affinde sig med, at det udgivne materiale kun bliver som en dråbe i havet. I den forbindelse må man også betænke, at udgavernes formål har været et dobbelt. Man har dels villet gøre en del af tingbogsstoffet – så meget som man nu kunne overkomme – tilgængeligt, men samtidig har man på den måde villet henlede opmærksomheden på eksistensen af dette materiale, som hidtil er blevet udnyttet i meget ringe grad af historieforskningen og de beslægtede discipliner. Har man selv prøvet at kæmpe sig gennem en tingbogsrække, forstår man udmærket, hvorfor dette stof har været stedbarn. Skriften er ofte sjusket og vanskelig at læse, og indførslerne løber monotont side op og side ned, den ene tingdag efter den anden.

Benytteren er tvunget til at løbe hele teksten igennem; der gives ingen genvej til at finde frem til de specielle ting, han søger.

Vi har nu altså opnået det, at vi har fået nogle få tingbøger, som kan læses uden vanskelighed, og hertil er der blevet knyttet visse hjælpemidler i form af noter og registre. Registrerne tilgodeser dog desværre kun et mindretal af udgavens brugere, nemlig sådanne som ud fra et eller andet sigte arbejder med det lokale område, som den pågældende tingbog dækker. Der er nemlig hidtil kun udarbejdet person- og stednavneregistre, mens de lovede sageregistre og ordfortegnelser er udskudt i en uvis fremtid. Som årsag til udskydelsen angives økonomiske grunde, og det må man selvfølgelig bøje sig for. Det er nu tanken at lave et ord- og sageregister, som skal være fælles for alle de udgivne tingbøger, hvorved opgaven svulmer op, og problemet bliver endnu større. Man må imidlertid meget håbe, at det sagregister kommer, for først da kan man vente, at tingbøgernes materiale bliver udnyttet i større omfang. Indtil da må hver enkelt fremlæde sit stof ved gennemlæsning af de flere tusinde sider – og slipper da egentlig kun for skrifttydningens besvær.

Tingbøgerne og deres anvendelsesmuligheder skal vi vende tilbage til, men først et par ord om udvalgets øvrige publikationer. Om de fleste af dem gælder, at de er udgaver af kilder, som mere belyser landbohistorien i snævrere forstand end landbefolkningens historie i bred almindelighed. Det drejer sig om jordebøger af forskellig art, som i første række er vigtige kilder til selve jordegodsets historie. Som udgivere står to personer, som gennem deres forskning har placeret sig i første række på dette særlige felt: Poul Rasmussen og Svend Gissel. Poul Rasmussens udgangspunkt er studier over kirkegodsets historie i Århus stift, og det er naturligt, at han står som udgiver af to af denne undersøgelses vigtigste kilder: Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 og Silkeborg lens jordebog 1586. Svend Gissel har taget sig af Sjællands stifts landebog 1567 og Jacob Ulfelds jordebog 1588, og også i dette tilfælde er udgiverarbejdet gået hånd i hånd med landbohistorisk forskning af stor interesse. Til disse kilder slutter sig naturligt Rise Hansens udgave af præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo stift 1568 og 1599. Hovedformålet med disse indberetninger, som kancelliet indkaldte gennem superintendenterne, var at tilvejebringe en oversigt sogn for sogn over herregårdene og deres ejere samt over bondegårdenes og gadehusenes antal og tilhørsforhold. Indberetningerne bliver derved ikke blot en vigtig kilde til belysning af ejendomsforholdene i tiden efter reformationen, men også af landbefolkningens sociale sammensætning.

Giver disse kilder kun tørre statistiske oplysninger, så kommer man til gengæld helt ind på livet af en svunden tids almue gennem Ole Højrupps udgave af Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646–1731. Det var Gustav Bang, der i sine Kirkebogsstudier 1906 først gjorde forsøg på at anvende de ældste kirkebøger til historisk-statistiske undersøgelser over befolkningsforholdene, og det var også ham, der først henledte opmærksomheden på kirkebøgerne fra Vonsild og Sørbymagle, som navnlig udmærker sig derved, at præsterne har skrevet udførlige biografier over alle sognets døde. Begge disse kirkebøger blev på et tidligt tidspunkt sat på udvalgets ønskeseddel, og nu foreligger altså en udgave af de levnedsløb, som præsterne har indført i Sørbymagle kirkebog og i kirkebogen fra annekssognet Kirkerup. De enkelte biografier er af meget varierende længde, og de synes i vid udstrækning at

bygge på de oplysninger, som præsten har fået ved dødslejet til brug for testamenterne. Troligt opregnes de vigtigste hændelser i sognebørnernes mere eller mindre omskiftelige tilværelse: deres fødsel, opvækst og giftermål, deres arbejde for udkommet og deres prøvelser under sygdom, krig og anden elendighed. Man får ofte at vide, hvor i landet den afdøde har opholdt sig på forskellige tidspunkter af sit liv, og ikke mindst det indtryk, som man herigennem får af landbefolkningens mobilitet, åbner interessante perspektiver.

For det energiske udgivervelskab har det ikke været nok at fremlægge den fine række kildeudgaver, som her er omtalt. Man har også ønsket at gå i spidsen og vise vej med hensyn til udnyttelsen af de publicerede kildegrupper. Til den ende har man parallelt med kildepublikationerne startet to skriftrækker. Den ene, som har fået serietitlen *Landbohistoriske skrifter*, skal omfatte større afhandlinger; dens første og hidtil eneste bind er Gunnar Olsens disputats om stordriftens udvikling i Danmark 1525–1774, som ikke skal gøres til genstand for nærmere omtale her. Den anden serie har man kaldt *Bol og by*, med undertitlen *Meddelelser fra udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie*; den skal bringe mindre afhandlinger og kildepublikationer samt oversigter over kildemateriale. Det første hefte indeholder en sådan kildeoversigt: Gunnar Olsens over præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkerens økonomiske vilkår. I det andet hefte gør Poul Rasmussen rede for det system, som han har udarbejdet til beskrivelse og bestemmelse af de regelbundne landskifter, et arbejde, som peger frem mod den udgave af nogle af markbøgerne fra Christian V.s matrikel, som udvalget har på programmet for de kommende år. I det tredje hefte har Jens Holmgaard meddelt fyldige uddrag af indberetningerne til rentekammeret om kornavlens i Danmark 1778. De giver et interessant billede af korndyrkningens almindelige stadi i 1778 og af amtmændenes og godsejernes vurdering af situationen. Den, som venter at kunne finde oplysninger af saglig eller sproglig art om ældre dyrkningsmetoder i dette materiale, vil imidlertid blive skuffet. Indberetningerne er et første bidrag til det omfattende punkt på udvalgets program, som hedder »indberetninger om landbrugets tilstand og bøndernes kår før, under og efter reformtiden i 1700-årene«.

De to sidst udsendte hefter består af mindre afhandlinger, samlet under fælles-titlerne: *Tingbogsstudier* (nr. 4) og *Landbohistoriske afhandlinger* (nr. 5). Til dette sidste hefte har Svend Gissel leveret to vægtige bidrag, som direkte er udsprunget af hans tidligere nævnte virksomhed som udgiver, og desuden er der afhandlinger af Knud Prange, Holger Rasmussen og Ole Widding. Med 4. hefte er vi tilbage ved udvalgets første hovedopgave, tingbogsudgivelsen, og ved spørgsmålet om anvendelsen af det publicerede materiale. Heftet omfatter fem afhandlinger, som alle har hentet deres stof fra tingbøger. Rise Hansen (*Et mislykket egaliseringsforsøg*) og Holger Rasmussen (*Grisespil i Nibe 1697*) bygger på materiale fra henholdsvis Hammer herreds og Nibe birks tingbøger. Af større interesse i denne forbindelse er dog de tre andre bidrag, som alle i væsentlig grad bygger på det tingbogsmateriale, som hidtil er udgivet af udvalget. De viser, at det er muligt på tre vidt forskellige områder at foretage en saglig undersøgelse på grundlag af det relativt beskedne materiale, som var fremlagt i 1963. Troels Dahlerups emne er socialhistorisk, et bidrag til tryllebrevsinstitutionens historie i det 17. årh., mens Poul Meyer analyserer

rettergangen og den retslige terminologi ved underretterne på Christian IV.s tid, navnlig på grundlag af eksempler hentet fra Sokkelund herreds tingbog.

Endelig viser John Kousgård Sørensen, hvorledes tingbøgerne kan anvendes af dialektforskere. Afgørende for tingbøgernes værdi som dialektkilde er spørgsmålet om skrivers herkomst og placering. De fleste af dem synes at være udgået fra bondestanden og opvokset på den egn, hvor de havde deres virke. Sproget i tingbøgerne har da også en tydelig dialektal farvning, og navnlig hentes gloserne fra det lokale sprog, såsnart det drejer sig om arbejdslivet eller andre dagligdags foreteelser. Det gælder således i udpræget grad om den ordgruppe, som Kousgård Sørensen har behandlet: husdyrenes farvebetegnelser. Formålet med undersøgelsen er dels at belyse ordforrådets størrelse, dels at påvise eventuelle dialektgeografiske forskelle. Der registreres ialt 110 forskellige farvebetegnelser i de udgivne bind af de fire tingbogsrækker, altså et ganske betydeligt ordforråd på dette meget specielle område. En del af gloserne er fælles for den jyske, den fynske og de to sjællandske tingbøger; andre forekommer derimod kun i ét eller to af retsområderne. Dahlerup, Meyer og Kousgård Sørensen har leveret et vægtigt defensorat for tingbogsudgaverne; de har vist, at materialet med held lader sig anvende allerede nu, at man ikke behøver at afvente en mere landsdækkende publikation af tingbøger. På baggrund af Kousgård Sørensens afhandling kan man iøvrigt rejse spørgsmålet om udvælgelsen af de kommende tingbogsrækker. Det er klart, at etnologer og filologer må være interesseret i, at man ved udvælgelsen ikke blot tager den administrative inddeling af landet i betragtning, men at man også tager hensyn til forløbet af de vigtigste kultur- og dialektgrænser.

Tingbøgerne er kilder til landbefolkningens historie i videste forstand, og man må håbe, at denne linje vil blive fulgt op i de kommende års udgiverarbejde. Udvalgets alsidige sammensætning må vel tages som et udtryk for, at man ønsker at tilgodese alle de forskere, som arbejder med problemer omkring landbefolkningens historie og kultur. Det er forståeligt, at jordegodsets historie og andre traditionelle landbohistoriske studieobjekter stadig får en central placering, således som det også er tilfældet med det hidtil mest omfattende arbejde, som udvalget har sat igang: registrering af samtlige adkomstdokumenter til dansk jordegods for tidsrummet 1513-59. Fra kulturhistorisk side må man imidlertid med tilfredshed konstatere, at der på langtidsplanen også findes et punkt, der hedder: udgivelse af udvalgte bondeskifter. For studiet af den materielle side af folkekulturen er skifterne måske det vigtigste kildemateriale, som imidlertid er blevet benyttet i alt for ringe grad. Ved udgivelsen af denne kildeggruppe vil udvælgelsen blive et hovedproblem. Den mest nærliggende mulighed er at vælge en eller flere skifteprotokolrækker og udgive dem in extenso, som det er gjort med tingbøgerne. Et eller flere sådanne længdesnit ville selvfølgelig være overordentlig nyttige, men man kan dog også overveje at gå en anden vej: at vælge bestemte år med visse intervaller og udgive et landsdækkende udvalg af skifter fra disse år. Derved ville man i stedet for længdesnittene få en række tværsnit, hvorefter man direkte ville kunne aflæse og kortlægge de forskellige kulturelementers udbredelse på de valgte tidspunkter. Metoden har med godt resultat været anvendt af N.-A. Bringuéus ved studiet af forskellige kulturelementers udbredelse i de skånske landsdele.

For studiet af festsikke og andre folketraditioner er en af de vigtigste kilder reformationstidens synodalakter, men det er en ret vanskeligt tilgængelig kildegruppe, som næsten ikke er blevet udnyttet. Mon ikke udgivelsen af disse kilder med nogen rimelighed kunne siges at falde ind under udvalgets naturlige arbejdsområde? Og mens vi er ved forslag til udvalget – som ellers mindst af alt synes at savne arbejdsopgaver – vil jeg benytte lejligheden til at nævne det ønskelige i at få udgivet Konrad Heresbachs *Om Bondeværk* i Morten Andersen Horsens utrykte danske version fra 1601. Vel har vi ikke her at gøre med et værk, der primært beskriver dansk landbrug omkring 1600, men i den landbrugstekniske terminologi ligger en vigtig nøgle til forståelse af det spredte materiale, som iøvrigt kan belyse driftsystem og arbejdsmetoder i det ældre danske landbrug.

Bjarne Stoklund.

Anmeldelser

Rolf Wilh. Brednich: Volkserzählungen und Volksglaube von den Schicksalsfrauen. (FF Communications No. 193). Helsinki 1964. 244 s.

Denne Mainz-dissertation, som har fundet optagelse i den fornemme finske folkloristserie, deler sig, som titlen angiver, mellem studiet af folkedigtning og folketro. Førstnævnte er dog primærområdet, bogen kalder sig en »Untersuchung zur vergleichenden Volkserzählungsforschung«, og dens første og største del er en materialsamling af en bestemt type folkelige fortællinger, nemlig sådanne hvis pointe består i at en forudbestemt skæbne trods alle forhindringsforsøg fuldbyrdes. Samlingens tyngdepunkt og hovedværldi udgøres af den rige mundtlige og tildels hidtil upublicerede overlevering, navnlig fra Sydøsteuropa, som gennemgående lader forudbestemmelsen ske ved skæbneforkyndende kvinder (de tre mirer, efterkommere af de oldgræske Moirer); som baggrund og delvis forudsætning er sat et noget tilfældigt udvalg af den litterære overlevering fra antikken og orienten (en del forbigåede typer er registreret i min oversigt i »Digtning og skæbne« 1958 71 ff). Den kortere anden del samler sig især om folketroens vidnesbyrd vedrørende sådanne skæbneforkyndersker i en række europæiske lande; et kerneområde udgør atter Grækenland, hvis ubrudte folkelige fastholden ved Moiratroen fra oldtid til nutid kaldes et i religionshistorien enestående fænomen (efter H. J. Rose). Man savner imidlertid en nøjere drøftelse af forholdet mellem »Volksglaube« og »Volkserzählung«; umiddelbart skulle de mange fortællinger om »Schicksalsfrauen« synes at bunde i troen på sådanne (dog antages for Balticums vedkommende det omvendte forhold: at fortællingerne har bevirket fremvæksten af en tro på skæbnegudinden Laima); på den anden side ligger det i eventyrets fantasiprægede karakter, at det ikke fordrer bogstavelig tro. Mon ikke der i de områder, hvor folketroen er svagere dokumenteret, bør skelnes mellem en basal skæbnetro og en mindre håndfast symbolsk forklædning af skæbnemagten i de feagtige kvinder. Også spørgsmålet om afgrænsningen af begrebet eventyr (»Märchen« med lykkelig slutning og/eller andre kendetegn) og